

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Das Alte Testament herausgegeben von Prof. Fr. Nötscher, *Jesua*—Das Buch der *Richter*, bearbeitet von Prof. Nötscher (σελ. 71+83). 1950. Echter Verlag. Würzburg).

Esra—Nehemias von Martin Rehm. Das *Hohe Lied* von Joh. Fischer (σελ. 31).—*Rut* von J. Fischer (σ. 15)—*Das Buch der Weisheit* von J. Fischer (σ. 55). Αὐτόθι: 1950.

Tobit (σ. 35), *Judit* (σ. 42). *Ester* von Fr. Stummer (σ. 34), *Barruch* von V. Hamp (σ. 28).—Αὐτόθι: 1950.

Ῥαγδαίως συνεχίζεται καὶ ολοκληροῦται ἡ συμπλήρωσις τῆς σειρᾶς τῶν συντόμων Ῥωμαιοκαθολικῶν ὑμνησιῶν τοῦ ἐν Würzburg ἐκδοτικοῦ οἴκου Echter Verlag, τῆς ὁποίας σειρᾶς τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβεν ὁ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βόννης γνωστὸς καθηγητὴς Nötscher ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλων συναδέλφων του. Ἐλάβομεν δὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ αὐτὴν ἐπικριτικῶς ἀπὸ τῶν σελίδων τούτων. Ἡ θέσις, ἣν λαμβάνουσι ἕναντι τῶν πολυαριθμῶν τῆς II. Διαθήκης προβλημάτων οἱ συντάκται τῆς σειρᾶς ταύτης, εἶναι ἡ συμβιβάζουσα τὰ πορίσματα τῆς νεωτάτης ἐρεύνης πρὸς τὰ δεδομένα τῆς παραδόσεως. Παρὰ τὴν Ῥαγδαίαν πρόσδον τοῦ ἔργου καὶ παρὰ τὴν βραχύτητα τῶν ὑπομνημάτων, τὰ ἐμφανιζόμενα τεύχη προδίδουσι σοβαρὰν ἐρμηνευτικὴν ἐργασίαν, γνωριμίαν στενωτάτην μετὰ τῶν προβλημάτων καὶ τῆς ὑπαρχούσης σχετικῆς γραμματικῆς καὶ προσωπικῆς συμμετοχῆς καὶ συμβολῆς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἐντεῦθεν τὸ ἔργον τοῦτο ἐκτιμᾶται προσηκόντως καὶ ὑπὸ τῆς προτεσταντικῆς ἐπιστήμης χαρακτηριζόμενον ὡς «Kautzsch τοῦ γερμανικοῦ καθολικισμοῦ» καὶ συνιστώμενον ἐνθέρμως καὶ εἰς τοὺς διαμαρτυρομένους ἀναγνώστας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων ὑπομνημάτων τοῦ μὲν Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ τῶν *Κριτῶν* τὴν ἐπεξεργασίαν ἀνέλαβεν ὁ καθηγητὴς Nötscher, παρέχων διὰ τῶν ἐργασιῶν του τούτων καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτάτων ἀρχαιολογικῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Αἰγύπτῳ εὐρημάτων ὅσον τὸ δυνατόν σαφὴ εἰκόνα τῆς ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις περιεχομένης ἀρχαιοτάτης μετὰ τὸν Μωϋσῆν ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ. Ἀμφότερα τὰ βιβλία ταῦτα κατὰ τὸν Nötscher περιέχουσι μὲν ὕλικόν καταγόμενον ἐκ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνέβησαν τὰ ἐξιστορούμενα γεγονότα, ἔλαβον ὁμοίως τὴν σημερινὴν των μορφήν βραδύτερον.

Τὸ βιβλίον *Ἐσδρα—Νεεμίου* τὴν ἐπεξεργασίαν ἀνέλαβεν ὁ καθηγητὴς M. Rehm, ὅστις παραδέχεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου, ἀποτελοῦντος κατ' αὐτὸν ἐνόητα μετὰ τοῦ τῶν Παραλειπομένων, ἔγραψε μετὰ τὸ 400 ἐπὶ τῇ δάσει διαφόρων πηγῶν, καὶ δὴ καὶ ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ἐσδρα καὶ τοῦ Νεεμίου.

Τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Ἄσματος ἀνέλαβεν ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς J. Fischer, ὅστις ἀποκρούων τὴν τε ἄκρατον γραμματικὴν, τὴν τε ἄκρατον ἀλληγορικὴν καὶ τὴν τυπολογικὴν ἐρμησίαν, παραδέχεται ὡς πιθανωτέραν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου, ὅστις ἔζη κατὰ τὴν περσικὴν, ἂν μὴ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν περίοδον τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας, εὖρε προϋπάρχοντα

ἄσματα ἐξυμνοῦντα τὴν φυσικὴν ἀγάπην μνηστήρος καὶ μνηστῆς, τῶν ὁποίων ἐποιήσατο ἐπιλογὴν καὶ ἐπεξεργασίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς παραστάσεως τῆς πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἀγάπης τοῦ Ἰαβέ. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην (τῆς σημειωτέου ὅτι δὲν εἶναι εἰσηγητῆς ὁ Fischer) ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα συνδεδυασμένη γραμματεία καὶ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία.—Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπεξεργάσθη καὶ τὸ βιβλίον *Ρουθ*, διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς συντάξεως τοῦ ὁποίου κυμαίνεται, μὴ ἀποκλείων μήτε τὴν προαιχμαλωσιακὴν μήτε τὴν μεταιχμαλωσιακὴν καταγωγὴν αὐτοῦ, ὅπωςδῆποτε δ' ἕμως ἀναγνωρίζων κατ' οὐσίαν τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα.—Ἐπίσης ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπεξεργάσθη καὶ τὸ σπουδαιότατον βιβλίον τῆς *Σοφίας Σολομώντος*, ὅπερ κατ' αὐτὸν εἶναι ἔργον Ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαίου γράφαντος μετὰ τὸ 146 π. X., δηλ. μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Καρχηδόνος, ἔχοντος μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σύγχρονον αὐτῷ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐμμένοντος ἕμως εἰς τὴν θρησκείαν τῆς Π. Διαθήκης.

Τὴν δ' ἐπεξεργασίαν τῶν βιβλίου *Τωβίτ*, *Ἰουδαίθ* καὶ *Ἑσθήρ* ἀνέλαβεν ὁ ἐν Μονάχῳ καθηγητῆς Fr. Stummer. Κατ' αὐτὸν τὸ χαριέστατον καὶ λίαν ἐποικοδομητικὸν βιβλίον *Τωβίτ* συνετάχθη κατὰ τὸ α' ἡμῖς τοῦ β' π. X. αἰῶνος ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ τῇ θάσει παλαιότερου ὕλικου, ἀλλ' ἀμφιβόλου ἱστορικοῦ χαρακτήρος. Τὸ δὲ ἐρμηνευόμενον ἐνταῦθα κείμενον εἶναι τὸ τῆς κοινοτέρας ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τῆς ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῶν κωδ. A καὶ B. Τὸ δὲ βιβλίον *Ἰουδαίθ*, τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν St. εἶναι λίαν δυσεξακριβωτὸν τὸ ποσὸν τῶν ἱστορικῶν στοιχείων τῆς ἐν αὐτῷ περιεχομένης διηγήσεως, ὅσον ἀνοικτόμητος εἶναι καὶ ἡ τοποθέτησις τοῦ ἐξιστορουμένου γεγονότος ἐν τῷ αὐτῷ πλαισίῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας, συνεγράφη κατ' αὐτὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ β' π. X. αἰῶνος.—Τὸ βιβλίον *Ἑσθήρ*, τῆς διηγήσεως τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν St. ὑπόκειται ὡς θάσις ὠρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα μετ' ἐπεξεργασίας ἐποικοδομητικῆς, συνετάχθη περὶ τὰ τέλη τῆς περσικῆς καὶ ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης, αἱ δὲ παρὰ τοῖς Ὁ φερόμεναι προσθήκαι εἶναι μεταγενέστεραι καὶ τυγχάγουσιν Ἰουδαιοελληνιστικῆς προσλεύσεως.—Τέλος τὸ βιβλίον *Βαρούχ*, ὅπερ εὐλόγως χαρακτηρίζεται ὡς «ἀδάμας τῆς βιβλικῆς γραμματείας τῆς Π. Δ.», ὡς καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἱερεμίου ἐπεξεργάσθη ὁ V. Hamp, ὅστις, παρὰ τὴν ἐκτίμησίν του, μάλιστα πρὸς τὸ α' βιβλίον, ἀρνεῖται τὴν γνησιότητα αὐτῶν.

Καίπερ διαφωνοῦντες εἰς διάφορα σημεῖα τῆς τε εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν μετὰ χεῖρας τευχῶν τῆς *Echter Bibel*, οὐχ ἤττον ἕμως ἀναγνωρίζομεν τὴν σπουδαιότητα τούτων καὶ τῆς ὅλης σειρᾶς καὶ συνιστῶμεν θερμῶς τὴν μελέτην αὐτοῦ ὡς χρήσιμον καὶ ἐπωφελῆ καὶ εἰς τὸν γερμανομαθῆ ὀρθόδοξον ἀναγνώστην.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Henri de Lubac, Histoire et esprit. L' intelligence de l'Écriture d' après Origène. Aubier. Éditions Montaigne. Paris. 1950 (σελ. 448).

Ἐλέχθη περὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι δσάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἡ ἀνθρωπίνῃ διανόησις ἠθέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑψηλὰς πτήσεις, ἐστράφη πρὸς αὐτόν. Ἀναλογόν τι θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας προκειμένου περὶ τοῦ Ὁριγένους. Τοιοῦτό τι παρετηρήθη καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ σήμερον ἀκόμη, μάλιστα ἐν τῇ ῥωμαιοκαθολικῇ θεολογίᾳ. Ἀναφέρομεν τὰ ὀνόματα τοῦ Cadίου, τοῦ Daniέλου καὶ τοῦ Lubac, τοῦ ἐπιφα-

νοῦς Ἰησοῦτου καθηγητοῦ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς Λυῶν (διατελοῦντος ἤδη ἐν ἀργίᾳ), εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ἡ μετὰ χεῖρας λαμπρὰ μονογραφία, ἡ δημοσιευομένη ἐν τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον *Théologie* σειρᾶ θεολογικῶν μελετῶν, τὴν ὁποῖαν ἐκδίδει ἡ εἰρημένη Σχολή. Σκοπὸς τῆς μονογραφίας ταύτης, τὴν ὁποῖαν ὁ σοφὸς συγγραφεὺς αὐτῆς χαρακτηρίζει μετριοφρόνως ὡς «ἐν κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς πνευματικῆς ἐξηγήσεως», εἶναι, ἐπὶ τῇ βάσει λιπαρᾶς μελέτης οὐ μόνον τῶν ὀπωσδήποτε σωζομένων ἐρμηνευτικῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὠριγένους, ἀλλὰ καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ «περὶ ἀρχῶν» καὶ «κατὰ Κέλσου» νὰ δείξῃ πόσον εἶναι παρεξηγημένη ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους καὶ πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἀξία τῆς ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου θεολόγου, ἔστω καὶ ἐσφαλμένως πολλᾶκις, ἀκηθείσης καὶ μέχρι σήμερον τοὺς θιασώτας αὐτῆς ἐχούσης «πνευματικῆς ἐρμηνείας», τῆς ὁποίας, ἐκπαλαί ὑπαρχούσης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὑπῆρξεν οὗτος «ὀλιγώτερον εἰσηγητῆς παρά μάρτυς».

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, ὀκτὼ κεφαλαίων καὶ τῶν πορισμάτων τῆς μελέτης. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 7—12) διατυποῦται τὸ θέμα καὶ ἀναδεικνύεται ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ καὶ ὑποδεικνύεται ἡ ἐφαρμοζομένη μέθοδος. Ἐν τῷ α' κεφ. πραγματεύεται περὶ τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἀδελκῶν ἐπιθέσεων ἐναντίον τοῦ Ὠριγένους, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς βαθείας ἐπιδράσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν μέχρι σήμερον θαυμαστῶν αὐτοῦ (σ. 13—46). Ἐν τῷ β' κεφ. ἐξετάζεται ὁ Ὠριγένης ὡς ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας, ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ὁποίας μόνον δύναται νὰ κατανοηθῇ οὗτος (σ. 47—91). Ἐν τῷ γ' κεφ. γίνεται λόγος περὶ τῆς γραμματικῆς ἐννοίας τῆς Γραφῆς, τὴν ὁποῖαν περιεφρόνησε τόσο ὀλίγον ὁ Ὠριγένης, ὅσον καὶ τὴν ἱστορίαν (σ. 92—138). Ἐν τῷ δ' κεφ. ἐξετάζεται ἡ πνευματικὴ ἐννοία, ὡς ἀνεζητήθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους (σ. 139—194). Ἐν τῷ ε' κεφ. ἐπιγραφομένῳ *l'évangile*, πραγματεύεται περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους ἐφαρμογῆς τῆς πνευματικῆς ἐρμηνείας εἰδικώτερον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ καθόλου ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ ἀντιλήψεως αὐτοῦ (σ. 195—255). Ἐν τῷ ζ' κεφ. ἐξετάζει τὴν σχέσιν πνεύματος καὶ ἱστορίας ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ Ὠριγένους, μὴ θυσιάζοντος τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἀναζητούντος τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ (σ. 246—294). Ἐν τῷ ζ' κεφ. πραγματεύεται περὶ τῆς κατανοήσεως τῆς Γραφῆς ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ δὴ καὶ πρὸς τὴν θεοπνευστίαν αὐτῆς (σ. 295—335). Ἐν τῷ η' κεφ., ἐπιγραφομένῳ *les incorporations du Logos*, πραγματεύεται περὶ τῆς σχέσεως τῆς Γραφῆς πρὸς τὸν Λόγον, τοῦ ὁποίου εἶναι μίαν τῶν ἐνοσηρώσεων ἀποτελεῖ αὕτη (σελ. 336—373). Τέλος ἐν μακρᾷ κατακλείδι (σ. 374—446) διατυποῦνται διεξοδικῶς τὰ πορίσματα τῆς βαθυστοχάστου ταύτης μελέτης καὶ ἀναδεικνύεται ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς πνευματικῆς ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς, ὡς ἐνιαίας θεωρουμένης ἐρμηνείας ἀπαραιτήτου διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ «μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ», καὶ τῆς «ὑπερβαλλούσης τῆς γνώσεως ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ».

Ἡ μονογραφία αὕτη τοῦ σοφοῦ Γάλλου καθηγητοῦ, ἐν τῇ ὁποία παραίσταται ἀριστοτορευματικῶς ἀνάγλυφος ἡ μεγαλοφυΐα τῆς ἐρμηνείας καὶ θεολογίας τοῦ Ὠριγένους, μαρτυρεῖ οὐ μόνον περὶ τοῦ ἀπεράντου θαυμασμοῦ τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄνδρα καὶ περὶ τῆς βαθυτάτης γνωριμίας αὐτοῦ πρὸς τε τὰ ἔργα ἐκεῖνου καὶ πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν πλουσιωτάτην παλαιὰν καὶ μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν γραμματείαν περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς

πνευματικῆς ἐρμηνείας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς λεπτότητος καὶ βαθύτητος τῆς κρίσεως καὶ τῆς θερμότητος τοῦ αἰσθήματος. Ἐπὶ τῷ μνημειῶδει τούτῳ ἔργῳ πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμων καὶ ἡ ἐλληνικὴ ὀρθόδοξος θεολογία. Εἶθε δὲ ἡ μελέτη αὐτοῦ, ὡς καὶ τῆς ἐμφανιζομένης κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἐντονωτάτης περὶ τὴν παλαιὰν ἐλληνικὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματεῖαν παραγωγῆς, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν καὶ εἰς τοὺς νεαροὺς Ἕλληνας θεολόγους πρὸς ζωηρότεραν περὶ αὐτὴν ἐνασχόλησιν καὶ λελογισμένην οἰκιοποίησιν τοῦ ἐξ αὐτῆς τῆς Δύσεως παρεχομένου σήμερον θεολογικοῦ συνθήματος «ὀπίσω πρὸς τοὺς Ἕλληνας πατέρας». Ἄνευ τούτων, ἄνευ προσωπικῆς καὶ θαθείας καὶ ἀμέσου γνωριμίας πρὸς τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ οὐχὶ διὰ μέσου ξένων (πολλάκις δὲ ὑπόπτων) δογημάτων, σοβαρὰ Θεολογία δὲν δύναται νὰ νοηθῆ, τοῦλάχιστον Θεολογία Ὁρθόδοξος.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Jean Daniélou, Le mystère de l' Avent. Aux éditions du Seuil. La sphère et la Croix. Paris. 1948 (σελ. 208 σχ. 16).

Τοῦ αὐτοῦ *Le mystère du salut des nations. Αὐτόθι: 1948 (σελ. 143 σχ. 16).*

Ἀμφότερα τὰ τεύχη τοῦ ἐγκρίτου καθηγητοῦ τῆς Πατρολογίας ἐν τῷ Institut Catholique τῶν Παρισίων Jean Daniélou εἶναι ἀφιερωμένα εἰς τὸ μέγα θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζονται αἱ σχέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὰ μὴ χριστιανικὰ θρησκευτά, πρὸς τὰ ὅποια διατείνεται ὅτι δὲν ἀντιτίθεται ὁ Χριστιανισμὸς, ἀλλ' ἔρχεται νὰ ἀνυψώσῃ καὶ τελειοποιήσῃ ὅ,τι ἐκλεκτὸν εὕρισκει ἐν αὐτοῖς. Ἐπὶ τούτῳ ὁ σ. χρησιμοποιοῖ τὰς προδρομικὰς μορφὰς τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Μελχισεδέκ, τοῦ Βαπτιστοῦ, τῶν ἀγγέλων καὶ τῆς Παρθένου, προτάσων ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν καὶ κατακλείων τὸ μελέτημά του διὰ θαθειῶν σκέψεων ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου καὶ διὰ διεξοδικῆς συμπεράσματος ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ Χριστὸς προφήτης».

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τεύχει ὁ σ. ἀσχολεῖται περὶ τὸ θέμα τῆς σωτηρίας τῶν μὴ χριστιανικῶν ἐθνῶν, ἀναδεικνύων τὴν σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος τούτου καὶ ὑποδεικνύων τὰς μεθόδους καὶ τοὺς τρόπους τῆς τελεσφόρου ἀντιμετωπίσεως αὐτοῦ διὰ καταλλήλου προσαρμογῆς καὶ διὰ τῆς καλλιεργείας γνησίας χριστιανικῆς πνευματικότητος με ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Τοῦ ὀρθοδόξου ἀναγνώστου ἐλκύει ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἐν τῷ παρόντι τεύχει μία παρατήρησις τοῦ σ., καθ' ἣν ἡ ῥωσικὴ ὀρθοδοξία ἐστερεῖτο διαφέροντος διὰ τὴν ἱστορίαν. Δὲν γνωρίζομεν, ἢ μᾶλλον ἀμφιδάλλομεν πολὺ ἐὰν ἡ παρατήρησις αὕτη εὐσταθῆ. Πάντως θεωροῦμεν τὴν κρίσιν ταύτην ἄστοχον προκειμένου περὶ τῆς Ὁρθοδοξίας αὐτῆς καθ' ἑαυτήν. Ὅσον ζωηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐσχατολογία ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, δὲν δικαιούται τις νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ διαφέρον αὐτῆς διὰ τε τὸν χρόνον καὶ διὰ τὸν παρόντα κόσμον, ἄρα καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν. Ὅπωςδήποτε ὁμως ἀμφότερα τὰ μελετήματα τοῦ διαπρεποῦς Γάλλου καθηγητοῦ, μαρτυροῦντα περὶ τῆς θαυτάτης αὐτοῦ γνώσεως τῆς τε Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ὡς καὶ περὶ εὐρυτάτης καὶ ἀμφίλαφους μορφώσεως καὶ περὶ τοῦ θερμοτάτου ἱεραποστολικοῦ ζήλου τοῦ ἀνδρός, ἀναγινώσκονται λίαν εὐχαρίστως καὶ μετὰ πολλῆς ὠφελείας καὶ ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου θεολόγου, τοῦ ἐνδιαφερομένου πρὸ παντὸς διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἱεραποστολήν, καθ' ἣσον λέγονται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς ἰσχύουσι *mutatis mutandis* καὶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς.

Π. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ Τόμος ΚΒ' Τεύχος Γ'

32

H. Clavier, Le Chistianisme et le travail. Seconde édition, revue et augmentée. Clermont-Ferrand. Imprimeries réunies. 1944 (σελ. 184).

Ὡς βάσις τοῦ μετὰ χεῖρας περισπουδάστου ἔργου τοῦ γνωστοῦ φιλέλλη-
νος καθηγητοῦ τῆς προτεσταντικῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Στρασβούργου
ὑπόκεινται διαλέξεις γενόμεναι κατὰ τοὺς στυγνοὺς χρόνους τῆς γερμανικῆς
κατοχῆς ἐν Γαλλίᾳ καὶ στρεφόμεναι περὶ τὸ φλέγον θέμα «χριστιανισμὸς καὶ
ἐργασία», ἐκδοθεῖσαι μὲν τῷ 1943, ἐμφανιζόμεναι δ' ἑνταῦθα, μετὰ τὴν τα-
χίστην κατανάλωσιν τῆς α' ἐκδόσεως εἰς δευτέραν πληρεστέραν καὶ ἐν γένει
βελτίονα. Τὸ ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, δύο κυρίων μερῶν, τοῦ
πορίσματος καὶ ἑξ παραρτημάτων. Ἐν μὲν τῷ α' κυρίῳ μέρει (σ. 17-38)
ἐξετάζεται ἡ ἐργασία (ἔννοια καὶ εἶδη τῆς ἐργασίας) καὶ τὰ προβλήματα
αὐτῆς (τὸ προσωπικὸν πρόβλημα καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, ἡ οἰκονομικὴ
καὶ ἡ πολιτικὴ ἐποψὶς τῆς ἐργασίας). Ἐν δὲ τῷ β' κυρίῳ μέρει (σ. 39-84)
μετὰ τὴν παράστασιν τῆς θέσεως τῆς ἐργασίας ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ καὶ τῷ
λουδαϊκῷ κόσμῳ ἐξετάζεται ἡ χριστιανικὴ στάσις ἔναντι τῆς ἐργασίας (δ' Ἰη-
σοῦς καὶ ἡ ἐργασία, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἐργασία ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς μέχρι
τῆς σημερινῆς ἐποχῆς). Ἀκολούθως ἐν συμπεράσματι ἀναπτύσσεται καὶ ἡ
θεολογία τῆς ἐργασίας (σ. 85-94). Ἔπονται ἑξ διεξοδικὰ καὶ διαφωτιστικώ-
τατα παραρτήματα, (σελ. 95-157), α') περὶ τῆς σχέσεως ἐργασίας καὶ δρά-
σεως, β') περὶ ἐργασίας καὶ προσωπικότητος, γ') περὶ ἐργασίας καὶ κατανα-
λώσεως, δ') περὶ ἀνθρωπισμοῦ καὶ βαρβαρότητος ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ συστή-
ματι τῆς ἐργασίας, ε') περὶ τῆς στάσεως τοῦ Καθινισμοῦ ἔναντι τῆς ἐργα-
σίας, ἐν δὲ τῷ ζ') διατυπῶνται τὸ θεολογικὸν σχῆμα τῆς ἐργασίας, μεθ' ὃ
ἐπακολουθεῖ ὁ ἐπίλογος. Τὸ ἔργον εἶναι ἐφωδιασμένον μετὰ πίνακος τῶν βι-
βλικῶν παραπομπῶν, ἑτέρου πίνακος τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τρίτου μεθο-
δικοῦ πίνακοςπραγμάτων (σ. 161-184).

Καὶ μόνον ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ βι-
βλίου τούτου δύναται τις νὰ συμπεράνῃ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ
ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἡ θαθεῖα φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ μόρφωσις καὶ
τὸ ἐπιστημονικὸν κύρος τοῦ διαπρεποῦς συγγραφέως καὶ ἡ μεθοδικότης καὶ ἡ
γαλατικὴ σαφήνεια καὶ χάρις τῶν λόγων αὐτοῦ, ἀντιλαμβάνεται πόσον σπου-
δαῖον ἀπόκτημα θὰ εἶναι καὶ διὰ τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον, ὅστις εἶναι καιρὸς
νὰ ἐνδιαφερθῇ ζωηρότερον περὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Ἐπειδὴ δὲ
φροδύμεθα, ὅτι τὸ ὡραῖον τοῦτο βιβλίον θὰ ἔχῃ ἐξαντληθῆ καὶ ὑπὸ τὴν β'
ἐκδοσίν του, εὐχόμεθα νὰ μὴ βραδύνη νὰ ἐμφανισθῆ καὶ εἰς γ' ἐκδοσιν μὲ
ἐπισημνόμενον τὸ περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων κεφάλαιον
καὶ μάλιστα νὰ ἐκπονηθῆ καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

E. Benz, Die abendländische Sendung der östlich—orthodoxen Kirche. Die russische Kirche und das abendländische Christentum im Zeitalter der heiligen Allianz (mit 17 Tafeln). Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse. Jahrgang 1950. Nr. 8. Σελ. 294, 80.

Ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Ernst Benz καὶ ἐξ ἄλλων
σοβαρῶν μελετῶν του, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἡμετέραν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν
Ἐκκλησίαν, ὧν τινες ἐβιβλιοκρίθησαν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» (21 (1950)
464 ἐξ., 22 (1951) 155 ἐξ., 325 ἐξ.) ἐδημοσίευσεν πρὸ τίνος καὶ τὸ παρῶν

ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐν τῇ Δύσει ἀποστολὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» καὶ τὸν ὑπότιτλον «Ἡ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ δυτικὴ Χριστιανισμὸς ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς ἱερᾶς Συμμαχίας». Ὁ σ., διαπιστών ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικῆς συναντήσεως τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς δυτικῆς Χριστιανισμὸς δὲν ἔχει ἐπαρκῶς ἐρευνηθῆ ἐν ὄλῃ τῇ εὐρύτητι τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἀποσκοπεῖ νὰ συμβάλῃ εἰς τοῦτο καὶ εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἱστορίας τῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτῶν διὰ σειρᾶς ἐρευνῶν του, ὧν τελευταία ἡ παρούσα. Αὕτη, περιοριζομένη εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ναπολεοντείων πολέμων καὶ τῆς ἱερᾶς Συμμαχίας, τὴν ἀπὸ πολιτικῆς μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ θρησκευτικῆς πλευρᾶς ἐρευνηθεῖσαν, ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ πνευματικὰς σχέσεις τῆς Δύσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ῥωσίαν, ἀφιερῶσα μόνον 17 σελίδας καὶ εἰς τὴν ἀρτιπαγῆ ἐπὶ Ὄθωνος Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰς πρὸς τὴν Ῥωσίαν σχέσεις πρωτοστατεῖ ὁ ἐν Μονάχῳ θρησκευολόγος φιλόσοφος Franz von Baader (1765—1841), ὅστις συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἐπαναπροσεγγίσεως τῶν τριῶν κεχωρισμένων μεγάλων Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου, Ῥωμαϊκῆς καὶ Προτεσταντικῆς, ὑποστηρίξας πρῶτος αὐτὸς τὴν ἱστορικὴν ἀποστολὴν τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, συνισταμένην εἰς τὴν διὰ τῆς παρεμβάσεως αὐτῆς θεραπείαν τῆς ἀπὸ τῆς Διαμαρτυρήσεως σοδοῦσης εἰδικῆς θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς κρίσεως ἐν τῇ Δύσει, καὶ ἀναδείξας τὴν καθόλου οἰκουμενικὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι.

Ὁ σ., μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν (σ. 5—14), διαιρεῖ τὸ ἔργον εἰς δύο τμήματα, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων ἐρευνᾷ τὰς σχέσεις τοῦ Franz von Baader πρὸς τὴν Ῥωσίαν ἐπὶ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου I (1777—1825), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐκτίθησι τὰ οἰκουμενικὰ σχέδια τοῦ Franz von Baader ἐπὶ τοῦ Τσάρου Νικολάου I (1796—1855). Τὸ πρῶτον τμήμα ὑποδιαιρεῖ εἰς δύο κεφάλαια, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζει τὴν δρᾶσιν τοῦ F. v. Baader ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ῥωσικοῦ Ὑπουργείου τῶν Θρησκευμάτων καὶ τῆς Παιδείας ὑπὸ τὸν θασιλικὸν ἐπίτροπον παρὰ τῇ Ῥωσικῇ Συνόδῳ καὶ εἰτα ὑπουργὸν A. Golitsyn (σ. 15—62), ἐν δὲ τῷ β' τὸ εἰς Ῥωσίαν ταξίδιον αὐτοῦ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1822 πρὸς Ἰδρυσιν χριστιανικῆς Ἀκαδημίας ἐν Πετροπόλει, ἐν ἣ νὰ ἐπανενωθῶσι καὶ καλλιεργῶνται ἀρμονικῶς ἡ θρησκεία, αἱ ἐπιστήμαι καὶ ἡ φιλοσοφία. Δὲν κατώρθωσεν ὁμοῦς ὁ F. v. Baader νὰ φθάσῃ μέχρι Πετροπόλεως, διότι ἤδη ὅτε εὐρίσκετο εἰς τὴν Βαλτικὴν ἡρνήθησαν αἱ Ῥωσικαὶ ἀρχαὶ νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν συνέχισιν τοῦ ταξιδίου του καὶ οὕτως ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Γερμανίαν (σ. 62—156). Ἐν συνεχείᾳ ἐν τῷ α' κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου μέρους ἐξιστορεῖται ἡ ἐπανασύνδεσις τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τῶν Ῥώσων (σ. 157—196), ἐν δὲ τῷ β' ἐκτίθενται αἱ ἰδέαι αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰδικώτερον τῆς Ῥωσικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (σ. 196—287).

Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο λίαν ἐνδιαφέρον κεφάλαιον ὁ F. v. Baader προτρέπει τὰς δύο ἀντιτιθεμένας Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, Ῥωμαϊκὴν καὶ Προτεσταντικὴν, ὅπως προσφύγωσι πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἵνα «audiatur et tertia pars», ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι ἡ τρίτη καὶ ἀρχαιοτάτη πασῶν χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἀνήκουσα εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην καὶ ἔχουσα οἰκουμενικὴν ἀποστολὴν ἐν μέσῳ τῆς δυτικῆς Χριστιανισμὸς. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐγκαταλείπουσα τὴν πνευματικὴν ἀπομόνωσιν της καὶ ἀναζωογονοῦσα τὰ γνησίως καθολικὰ στοιχεῖα αὐτῆς, δεόν νὰ διαδραματίσῃ

τὸν ῥόλον μεσάζοντος—medium—μεταξὺ τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ ὑποβοηθήσῃ τὸ ἔργον τῆς ἐπανενώσεως τῶν κεχωρισμένων Ἐκκλησιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν Λατινικὴ ὀφείλει γὰ ἀποβῆ ἕλιγώτερον ῥωμαϊκὴ καὶ περισσότερον καθολικὴ, ἡ δὲ Προτεσταντικὴ ὀφείλει γὰ ἀφυπνίσῃ καὶ ἐπαναφέρῃ ὅλα τὰ καθολικὰ στοιχεῖα τῶν πρώτων Μεταρρυθμιστῶν. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ μάλιστα «ἡ Ῥωσικὴ πρέπει καὶ ὀφείλει γὰ ἀναδειχθῆ μεσίτρια ἐν τῇ παρούσῃ πλήρῃ καταπτώσει τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δύσει, διακρατοῦσα αὐτὴ στερρῶς τὸ ἀρχαῖον καθολικὸν στοιχεῖον καὶ προβάλλουσα αὐτὸ ἔναντι τοῦ τε Παπισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογιστικοῦ Προτεσταντισμοῦ, μὴ ἀπαγορεύουσα δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὡς ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, καὶ ἀποφεύγουσα τὴν ὀλεθρίαν κατάχρησιν αὐτοῦ, ὡς ἡ Προτεσταντικὴ» (σ. 220 καὶ 221). Διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ F. v. Baader «Der morgenländische und abendländische Katholizismus», ἧτις «δέον γὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἡ σημαντικωτάτη οἰκουμενικὴ συγγραφὴ τοῦ 19 αἰῶνος» (σ. 273 ἐξ.), ἐπεδίωξεν οὗτος «γὰ ἀσκήσῃ τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν, ὥστε γὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀμοιβαίαν προσέγγισιν αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ τριγώνου» (σ. 216). Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὴν ἀμοιβαίαν γνῶσιν καὶ προσέγγισιν τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ῥωσικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, εἰργάσθη ὁ F. v. Baader, καταπολεμήσας ἅμα τὰς ἐπιπολαζούσας ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ προκαταλήψεις καὶ παρεξηγήσεις κατ' αὐτῆς, καὶ ἐν τούτῳ ἐγκαίται ἡ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς σημασία αὐτοῦ (σ. 285 ἐξ.).

Τελευταῖον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἰδιαιτέρως ἡ § 6 τοῦ τελευταίου κεφαλαίου τοῦ βιβλίου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Βαυαρικαὶ διαθέσεις διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως (δηλ. ὑποταγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν!) ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἰδρύσεως τῆς Βαυαρικῆς Δυναστείας ἐν Ἑλλάδι» (σ. 249—266), ἐκ τῆς ὁποίας ἐξάγεται, ὅτι ἡ κάθοδος τοῦ Βαυαροῦ βασιλέως Ὁθωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγέννησεν εἰς τὸν ῥωμαιοκαθολικὸν κόσμον ἐν Εὐρώπῃ καὶ μάλιστα ἐν Βαυαρίᾳ τὴν ἐλπίδα τῆς ταχείας ἐνώσεως, τ. ἔ. ὑποταγῆς τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν Ῥώμην. Τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐξέφρασε περισσότερον ὁ βαυαρικὸς ῥωμαιοκαθολικὸς Κληρὸς, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ἱερεὺς Hermann Joseph Schmitt ἐδημοσίευσεν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὰς ἐπομένους μελέτας: α) «Harmonie der morgenländischen und abendländischen Kirche. Ein Entwurf zur Vereinigung beider Kirchen», μετὰ προλόγου τοῦ Friedrich von Schlegel. β) «Die morgenländische Griechisch-russische Kirche» γ) «König Otto auf dem griechischen Throne, oder: Lässt sich von diesem Ereignisse eine Annäherung oder Befreundung der morgenländischen und abendländischen Kirche oder sonst Erfreuliches erwarten?», ἐν «Allgemeiner Religions—und Kirchenfreund» 1833. δ) «Kritische Geschichte der neugriechischen und russischen Kirche, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Verfassung in der Form einer permanenten Synode». Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ συγγράμματι ὁ σ. ἀποκρούει τὴν ἐνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἢ τῆς πρώτης μετὰ τῆς δευτέρας ἢ ἀμφοτέρων μετὰ μὴ Καθολικῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ συνιστᾷ τὴν ὑποταγὴν τῶν Ἐκκλησιῶν Ἑλλάδος καὶ Ῥωσίας ὑπὸ τὸν Πάπαν Ῥώμης, «τὸ κέντρον τῆς καθολικῆς ἐνότητος», καθ' ἕνα μετὰ αὐτῶν ὀφίσταται δὴθεν συμφωνία ἐν τῇ πίστει, τῇ λατρείᾳ καὶ τῷ ἱεραρχικῷ πολιτεύματι.

Τοιοῦτον ἐν πάσῃ συντομίᾳ τὸ περιεχόμενον τῆς νέας ταύτης συγγραφῆς τοῦ Καθηγητοῦ Ernst Benz, ὅστις εἶναι ἄξιος θερμῶν συγχαρητηρίων καὶ εὐχαριστιῶν ἐκ μέρους ἡμῶν τῶν Ὁρθοδόξων, διότι διὰ πλείονων συγγραφῶν του ἔχει στρέψει τὸν φακὸν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν του πρὸς τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὡς πρῶτος ἐπραξεν ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Διαμαρτυρήσεως Μαρτίνος Λούθηρος ἐν τῇ περιφήμῳ κατὰ Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1519 θεολογικῇ συζητήσει του ἐν Λειψία μετὰ τοῦ Λατίνου θεολόγου Ἐκκίλου¹, τοῦθ' ἔπερ, συμφωνοῦμεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ σ., δυστυχῶς «in der protestantischen Geschichtsschreibung zum Schaden der protestantischen Kirche kaum beachtet wurde»! (σ. 219).

I. N. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

¹ Ἀρχιμανδρίτου **Βενεδίκτου Κατσανεβάκη**, Ἱερατικῶς Προϊσταμένου τῆς ἐν Νεαπόλει Ἰταλίας Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Κοινότητος, Τὰ ὀρθόδοξα λειτουργικὰ βιβλία καὶ τὸ παπικὸν πρωτεῖον, Νεάπολις 1951, σελ. 20.

Τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ Ἀρχιμ. Βενεδίκτου Κατσανεβάκη, τυγχάνον διασκευῆ ἐκ τοῦ Ὁρθοδόξου περιοδικοῦ Βαρσοβίας «Ἀγγελιοφόρος», τεῦχος 2, Δεκέμβριος 1934, περιέχει ἀρνητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα : Δύναται τὰ ὀρθόδοξα λειτουργικὰ βιβλία νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πηγὴ τῆς ῥωμαιοκαθολικῆς διδασκαλίας ἔσον ἀφορᾷ τὸ παπικὸν πρωτεῖον; Διότι, ὡς γνωστὸν, οἱ ῥωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, ἐν τῇ προσπάθειᾳ αὐτῶν ἔπως ἀνεύρωσιν ἐπιχειρήματα πρὸς υποστήριξιν τῶν μὴ στηριζομένων ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱεράς Παράδοσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἀπορριπτομένων ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, λατινικῶν δογματικῶν καινοδοξιῶν, καὶ μάλιστα τῆς τοῦ κυριαρχικοῦ παπικοῦ πρωτείου ἐξουσίας, ἐνεκαινίασαν τὴν μέθοδον νὰ καταφεύγωσι καὶ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀγραν λέξεων καὶ φράσεων ἐκ τῶν ἑαυτῆς ὕμνων, ἐφ' ὧν ἀγωνίζονται νὰ στηρίζωσι τὰς ἰδίας δοξασίας, ὡς ἐπ' ἐσχάτων ἐπραξάν καὶ προκειμένου περὶ τοῦ νέου λατινικοῦ δόγματος τῆς ἐνωσμάτου μεταστάσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Τὸ αὐτὸ πάντοτε πράττουσι προκειμένου περὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου, προσφεύγοντες «εἰς φράσεις τινὰς τῶν ὕμνων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, δι' ὧν αὕτη τιμᾶ καὶ γεραίρει τὸν Ἀπόστολον Πέτρον καὶ τοὺς πρὸ τοῦ Σχίσματος ἁγίους ἐπισκόπους Ῥώμης κατὰ τὰς ἀκολουθίας τῶν ἑορτῶν αὐτῶν, δίδοντες εἰς αὐτὰς ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ θεωροῦντες αὐτὰς ὡς μαρτυρίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ προρρηθέντος παπικοῦ πρωτείου». Οὕτω «πρὸ τινος ἐγένετο μία τοιαύτη ἀπόπειρα ὑπὸ τινος Οὐνίτου, τοῦ δόκτορος X. Ρούσανκ, εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν εἰς τὸ Οὐνιτικὸν περιοδικὸν «Θεολογία» καὶ ἐπιγραφόμενον : «Τὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα». Ὁ ἀρθρογράφος οὗτος εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι τὰ κείμενα τῶν λειτουργικῶν ἡμῶν βιβλίων περιέχουσιν ἱκανὰς ἀποδείξεις περὶ τοῦ «πρωτείου» τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Παπῶν Ῥώμης». Εἰδικῶς ὁ ἐν λόγῳ Οὐνίτης προσπάθει νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν Μηγαίων κατὰ τὰς ἑορτάς : τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου τὴν 29 Ἰουνίου, τῶν δώδεκα Ἀποστόλων τὴν

1. Βλέπ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, τόμ. I. Ἀθήναι 1937' σ. 24 ἐξ.

30 Ἰουνίου, τῆς «ἀλύσεως τοῦ ἁγίου Πέτρου» τὴν 16 Ἰανουαρίου, καὶ εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἁγίων ἐπισκόπων Ῥώμης ; Κλήμεντος τὴν 24 Νοεμβρίου, Μαρτίνου τὴν 13 Ἀπριλίου κ. λ. π. Οὗτος, ἀναγινώσκων τὰς ἐγκωμιαστικὰς φράσεις τῶν ὕμνων τῶν ρηθεισῶν ἑορτῶν, ἔνθα ὁ Ἀπόστολος Πέτρος προσαγορεύεται : «κορυφαῖος», «πρωτόθρονος», «πρόεδρος», «ἀρχιποιμὴν τῶν λογικῶν προβάτων», «πέτρα τῆς πίστεως», «θεμέλιον τῆς πίστεως», «θεμέλιον τῶν δογμάτων», «κλειδοῦχος τῆς χάριτος» κ.λ.π., νομίζει ὅτι εὐρίσκει ἐν αὐταῖς τὴν ὁμολογίαν τοῦ παπικοῦ «πρωτείου», γενομένην ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Οὐνίτου καὶ τῶν λοιπῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν θεολόγων καταδεικνύει ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ὡς τελείως ἀβάσιμον καὶ ἡμαρτημένην καὶ συνεπῶς ἀπαράδεκτον ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων, καὶ πρὸς τοῦτο ἐξετάζει κεχωρισμένως τὰς ἀποδιδόμενας εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον ἐγκωμιαστικὰς προσηγορίας ἐν συγκρίσει καὶ ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰς αὐτὰς ἢ ὁμοίας προσηγορίας, ἀποδιδόμενας ἀφειδῶς ἐν τοῖς διαφόροις ἑορτίοις ὕμνοις καὶ εἰς ἄλλους Ἀποστόλους, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Π. χ. ἐκ τῶν Μηναιῶν καὶ λοιπῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον ἐγκώμια «κορυφαῖος», «προεξάρχων» τῶν Ἀποστόλων κ. τ. λ., ἀποδίδονται ἐξ Ἰσοῦ τὰ αὐτὰ ἢ ὁμοία ἢ καὶ ἀνώτερα καὶ εἰς τοὺς Ἀποστόλους Ἀνδρέαν, Παῦλον, Ἰάκωβον τὸν Ἀδελφόθεον, Ἰωάννην τὸν θεολόγον καὶ Ἰάκωβον τοῦ Ζεβεδαίου. «Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι ἔθεν καλοῦσι «κορυφαῖον» ἢ «πρῶτον», ἕπερ τὸ αὐτό, ὄχι μόνον τὸν ἅγιον Πέτρον, ἀλλὰ σειρὰν ὀλόκληρον Ἀποστόλων, ἕπερ σημαίνει ὅτι εἰς οὐδένα δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἐξουσία κυριαρχικῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἄλλων». Ἐπίσης ἐκ τῶν οἰκείων ὕμνων καὶ τροπαρίων ἀποδεικνύεται, ὅτι τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον ἕτερα ἐγκώμια : «πέτρα τῆς πίστεως», «προστάτης τῆς Ἐκκλησίας», «ἀρχιποιμὴν λογικῶν προβάτων», «κλειδοῦχος τῆς χάριτος» κ. λ. π., ἀποδίδονται ἐξ Ἰσοῦ καὶ εἰς ἄλλους Ἀποστόλους καὶ ἐπὶ πλεόν καὶ εἰς διδασκάλους, Μάρτυρας καὶ Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας «καὶ ἐν μιᾷ λέξει εἰς πάντας ἐκείνους, οἵτινες διὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως αὐτῶν ἐμαρτύρησαν ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας τὴν θερμὴν αὐτῶν πίστιν καὶ τὸν ζῆλον», π. χ. εἰς τοὺς 12 καὶ τοὺς 70 Ἀποστόλους καὶ μάλιστα τοὺς Ἀπ. Παῦλον, Ἰωάννην, Ἰάκωβον Ἀδελφόθεον καὶ Ἀνδρέαν, προσέτι δὲ καὶ εἰς διαφόρους Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας, οἷον τὸν Μ. Βασίλειον, Γρηγόριον Θεολόγον, Ἰωάννην Χρυσόστομον, Παῦλον Ὁμολογητὴν, Γρηγόριον Νεοκαισαρείας, Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, Παγκράτιον, Πέτρον Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλους. Καὶ ἐρωτᾷ ὁ σ. εὐλόγως : «Ποίαν θαυμάσια τῆς ἱεραρχικῆς κλίμακος, ποίαν ἐξουσίαν αὐταρχικῆς δικαιοδοσίας θεῶν νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἅγ. Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, τὸν ὁποῖον ἐγκωμιάζει ἡ ἐκκλησιαστικὴ μούσα διὰ τῶν αὐτῶν ἐκφράσεων, δι' ὧν κάμνει τοῦτο καὶ διὰ τὸν ἴδιον τὸν Ἰησοῦν Χριστόν ; Πάντες οἱ ὕμνοι τῆς ἀκολουθίας τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ τὴν 13 Νοεμβρίου ἐβίθουσιν ἐγκωμίων ἀνυπερβλήτων, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ τροπάρια α' καὶ γ' τῆς Θ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος. Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν ἅγ. Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον θεῖαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπειδὴ οὕτως ἐγκωμιάζουσιν αὐτὸν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι ; Ἡ ὀφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι ὁ ἴδιος ἅγιος εἶναι φύσεως ἀγγελικῆς, διότι εἰς τὸ γ' τροπάριον τῶν «Κεκραγαρίων» τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ προσαγορεύεται : «ἐπίγειος ἄγγελος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος» ; Ἀσφαλῶς ὄχι, παρ' ὅλον ὅπου

ἡ μέθοδος, ἣν ἠκολούθησεν ὁ ἐν λόγῳ Οὐνίτης ἀρθρογράφος θὰ ἀπῆται ἐν παρόμοιον συμπέρασμα. Διὰ τοῦτο ὁ ῥηθεὶς ἀρθρογράφος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἢ δέον νὰ ἀποκηρύξωσι τὴν μέθοδον αὐτοῦ ἢ νὰ πεισθῶσι περὶ τῆς ἀνυπαρξίας οἰασθῆποτε θάσεως εἰς τὰ λειτουργικὰ ἡμῶν βιβλία περὶ ἀποδόσεως εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον καὶ εἰς τοὺς ἐπισκόπους Ῥώμης «πρωτείου» τινὸς ἀπολυταρχικῆς δικαιοδοσίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διότι τὰ βιβλία ταῦτα περιέχουσι μεγίστην ποσότητα ἐγκωμιαστικῶν φράσεων, αἵτινες λαμβανόμεναι κατὰ λέξιν ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν «πρωτείου» ὑπάτης ἐξουσίας εἰς πλείστους Ἁγίους.

Τέλος ὁ σ. εὕρισκει ὅτι καὶ τὰ εἰς ἐπισκόπους Ῥώμης, ὡς εἰς τὸν ἅγιον Λέοντα, ἀποδιδόμενα διάφορα ἐγκώμια, ὡς «κληρονόμος» ἢ «διάδοχος» Πέτρου κ. λ. π., ἀποδίδονται ἐπίσης καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ἁγίους Πατέρας, ὡς εἰς τὸν Μ. Ἁθανάσιον, τὸν Μελέτιον Ἀντιοχείας κ. λ. π., καὶ ἐπάγεται: «Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος γεραίρεται δι' ἐγκωμίων ἀνυπερβλήτων εἰς τοὺς ὕμνους τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ τὴν 13 Νοεμβρίου καὶ τὰς 27 καὶ 30 Ἰανουαρίου, καθὼς εἶπομεν καὶ προηγουμένως. Ὁ ἅγιος Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐγκωμιάζονται ἐξαιρετικῶς εἰς τοὺς ὕμνους τῶν ἑορτῶν αὐτῶν τὴν 1 καὶ 30 Ἰανουαρίου ὁ πρῶτος, καὶ τὴν 25 καὶ 30 Ἰανουαρίου ὁ δεύτερος. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας (17 Νοεμβρίου) καλεῖται «νομοθέτης τῆς Ἐκκλησίας». Ὁ ἅγιος Πέτρος Ἀλεξανδρείας (24 Νοεμβρίου) εἰς τὸ γ' τροπάριον τῆς δ' Ὁδῆς τοῦ Κανόνος καλεῖται «νῆος Πέτρος», εἰς δὲ τὸ μετὰ τὴν γ' Ὁδὴν Κοντάκιον καὶ Οἶκον καλεῖται μετὰ τοῦ συνοροταζομένου αὐτῷ ἁγ. Κλήμεντος «εὐκλεῆς διάδοχος τῶν Ἀποστόλων». Τὰ ἐγκώμια ὅθεν τὰ ὁποῖα ἀποδίδουσιν οἱ ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν ἅγιον Λέοντα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πρὸ τοῦ Σχίσματος ἁγίους ἐπισκόπους Ῥώμης, ἀποδίδουσιν ἐξ Ἰσοῦ, καὶ μάλιστα εἰς μεγαλύτερον βαθμόν, καὶ εἰς ἄλλους Ἱεράρχας, καὶ μάλιστα αὐτολεξεῖ εἰς τὸν ἅγιον Μελέτιον Ἀντιοχείας καὶ εἰς τὸν ἅγιον Πέτρον Ἀλεξανδρείας. Συνεπῶς οὐδὲν πρωτεῖον ἐμφαίνεται ἐκ τούτου διὰ τὴν ἐπηρμένην Ῥώμην. Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐγκωμιαστικαὶ προσηγορίαι εἶναι καὶ ἀπῆχσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Παράδοσεως, καθ' ἣν οἱ ἐπίσκοποι τῶν Ἀποστολικῶν λεγομένων ἐδρῶν (Ἱερουσαλὴμ, Ἀντιόχεια, Ἀλεξάνδρεια καὶ ἀργότερον Ῥώμη καὶ Κωνσταντινούπολις) εἶχον τὰ πρεσβεῖα τιμῆς, ἀλλὰ δὲν εἶχον οὐδεμίαν διοικητικὴν ὑπεροχὴν ἢ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης, οἱ δὲ προκαθήμενοι αὐτῶν ἔφερον τὸν τιμητικὸν τίτλον «Πάπας» (Ἀλεξάνδρεια, Ῥώμη) καὶ «Πατριάρχης» οἱ λοιποί. Κατὰ συνέπειαν αἱ ἐγκωμιαστικαὶ προσηγορίαι, αἱ ἀποδιδόμεναι ὑπὸ τῶν ὕμνων τῶν ὀρθοδόξων λειτουργικῶν βιβλίων εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον καὶ εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Σχίσματος ἁγίους ἐπισκόπους Ῥώμης, δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἔννοιαν ἀπολυταρχικῆς διοικητικῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μόνον εἶναι ἐγκώμια, τὰ ὁποῖα ὑπαινίσσονται πρωτεῖον τιμητικόν, ἀποδιδόμενον γενικῶς εἰς πάντας τοὺς ἁγίους ἐπισκόπους τῶν λεγομένων Ἀποστολικῶν ἐδρῶν, τοὺς ἐπιδείξαντας μεγάλας ἀρετάς ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας. Πρωτεῖον ἀπολυταρχικῆς διοικητικῆς δικαιοδοσίας ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἣτις εἶναι Ἐκκλησία Ἀποστολικὴ καὶ τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, δὲν ἐγνώρισε ποτέ, ὅτε γνωρίζει τώρα, καὶ οὔτε θὰ γνωρίσῃ ποτέ ἐν τῷ μέλλοντι».

Ἐν τέλει «δὲν δύναται νὰ παρασιωπηθῇ ἐνταῦθα, ἔτι ἡ μέθοδος, ἣν ἠκολούθησεν ὁ δόκτωρ Ρούσνακ διὰ τὴν ἀποδείξιν τὴν ἀλήθειαν τοῦ παπικοῦ δόγματος, εἶναι ἡ τῆς λεγομένης λαϊκῆς ἐπαγωγῆς, ὅχι ἐπιστημονικῆς, καὶ διὰ

τοῦτο ἐσφαλμένης, ἀφοῦ οὗτος χρησιμοποιεῖ μεμονωμένας τυχαίας καὶ σπανίας περιπτώσεις. Κατὰ τὸν γνωστὸν ὄρισμὸν τοῦ Βάκωνος, «Inductio per enumeratam simplicem, ubi non repetitur instantia contradictoria», ἦτοι «συλλογισμὸς (ἐπαγωγή) διὰ παρατάξεως φαινομενικῶν μεμονωμένων περιστατικῶν, ἔσταν δὲν ἐρευνᾶται, ἄγει εἰς ἀσταθῆ καὶ ἀντιφατικὰ συμπεράσματα». Ὅντως, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῆ ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας διὰ μεμονωμένων φράσεων, αἱ ὁποῖαι λαμβανόμεναι ἐκ τῶν ὕμνων, χωρὶς νὰ δοθῆ προσοχὴ εἰς αὐτοὺς τοὺτους τοὺς ὀρισμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς αὐτῶν, τὴν Ἀγίαν Γραφήν τοῦτέστιν καὶ τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν, ἐνθα ἡ διδασκαλία αὕτη ἐκτίθεται σαφῶς; Δυστυχῶς ὁ ἐν λόγῳ Οὐνίτης ἀρθρογράφος ἐνεργεῖ ἀκριβῶς ὡς ἐξῆς: Οὗτος ἐπιζητεῖ νὰ πείσῃ πᾶσιν ἑαυτὸν τοὺς Ὁρθοδόξους, ἔτι οὗτοι δέον νὰ γίνωσι παπικοὶ μόνον καὶ μόνον διότι εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους δύνανται νὰ εὐρεθῶσι φράσεις τινὲς ὁμοιάζουσαι πρὸς παπικὰς τοιαύτας. Ἀλλ' εἶδομεν ἤδη εἰς ποῖα ἄτοπα συμπεράσματα καὶ ἀποτελέσματα δύναται νὰ δηγήσῃ εἰς παρόμοιους τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τίνα σύγχυσις δύναται νὰ δημιουργήσῃ. Καὶ ὁ σ. καταλήγει εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα, ἔτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῶμεν τὰς παρομοίας ἐγκωμιαστικὰς ἐκφράσεις τῶν ὕμνων ὡς δογματικὰς διατυπώσεις. «Δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰς τοιαύτας, διότι γνωρίζομεν, ἔτι ἡ πηγὴ τῶν δογματικῶν διατυπώσεων δὲν εἶναι τὰ ποιητικὰ ἔργα—καὶ ἂν ἀκόμη ἀποτελοῦσι μέρος τῆς λειτουργίας—ἀλλὰ ἡ Ἀγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις. Ἡ πρώτη δὲ διδάσκει ἡμᾶς σαφῶς: «θεμέλιον ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστὸς» (Α΄ Κορινθ. γ' 11). Περὶ τοῦ ἀληθοῦς δὲ καὶ μοναδικοῦ θεμελίου, ἐφ' οὗ ἠκοδομήθη καὶ στηρίζεται ἡ Ἐκκλησία, ἐρχεται νὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς καὶ τὸ α' τροπᾶριον, τὸ ὁποῖον φάλλεται κατὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἁγ. Ἐλαίου εἰς τὸν Ὁρθρον τῆς 29 Ἰουλίου. Εἰς αὐτὸ καθορίζεται σαφῶς, ἔτι «Χριστὸς ἡ πέτρα, τῶν Ἀποστόλων πρόκριτε, διὰ σοῦ ἐν ἑαυτῷ τὴν Ἐκκλησίαν ἐθεμελίωσεν».

Πράγματι, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπανελημμένως ἐτοίμασεν, τὰ δόγματα δὲν ἐπιτρέπεται μονομερῶς νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῶν λειτουργικῶν διδλίων καὶ τῶν ὕμνων καὶ τροπαρίων τῆς Ὁρθοδόξου ὑμολογίας καὶ λατρείας καθόλου, διότι ἐν αὐτοῖς συνήθως ἐπικρατεῖ ὁ ποιητικὸς τόνος καὶ χρωματισμὸς καὶ ἀπαντῶσι ποιητικὰ ἐξάρσεις καὶ ὑπερβολαὶ ἐγκωμίων καὶ δραματικὰ ἀπεικονίσεις μετὰ ρητορικοῦ ὄγκου καὶ λεκτικῆς μεγαλοπρεπειας. Ἐπομένως τὰ οὕτω μεταφορικῶς καὶ ποιητικῆ ἀδεία λεγόμενα καὶ ἄδόμενα δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται κατὰ γράμμα, ὡς μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων. Ταῦτα εἶναι ἐπιτετραμμένα καὶ συνήθη μόνον ἐν τοῖς ὕμνοις. ἐν οἷς δὲν πρόκειται θεοχλίως περὶ διατυπώσεως δογμάτων. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον Κύρου, «εἰ πανηγυρικῶς τις λέγειν ἐθέλοι καὶ ὕμνους ὑφαίνειν καὶ ἐπαίνους διεξιέναι, καὶ βούλεται τοῖς σεμιωτέροις ὀνόμασι ἀναγκαίως κεχρησθαι, οὐ δογματίζων, ἀλλὰ πανηγυρίζων καὶ θαυμάζων ὡς οἶόν τε τοῦ μυστηρίου τὸ μέγεθος, ἀπολαυέτω τοῦ πόθου καὶ τοῖς μεγάλοις ὀνόμασι κεχρησθῆναι καὶ ἐπαινεῖτω καὶ θαυμαζέτω· πολλὰ γὰρ τοιαῦτα παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις διδασκάλοις εὐρίσκομεν»¹. Διὰ τοῦτο οἱ λατρευτικοὶ ὕμνοι μετὰ μεγίστης προσοχῆς καὶ περισκέψεως λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ Δογματικῇ. Ἐν πᾶσιν περιπτώσει, ἡ Ὁρθόδοξος Λατρεία ἐν γένει, ἀντικατοπτρίζουσα τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα, ἐκφράζουσα τὴν εὐσέβειαν τῶν Ὁρθοδόξων ὄλων τῶν χρο-

1. Ἐπιστολὴ πρὸς ἐν Ἐδφρατησίᾳ κλπ. μονάζοντας, παρὰ Migne P. G. 88, 1429.

νων καὶ συγκεντροῦσα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν αὐτῶν, ἔχει θεδαίως καὶ δογματικὴν τινα σημασίαν, ἀρκεῖ μόνον νὰ λαμβάνηται ἐπικουρικῶς ὑπ' ὄψιν εἰς ἐπίρρωσιν τῆς δογματικῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς αὐτὴν τε καὶ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, τὰς δύο ταύτας πηγὰς καὶ βάσεις τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων.

I. N. KAPMIPHΣ

Τὸ Λατινικὸν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως.—Περὶ τοῦ Λατινικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σπουδαῖον ἔργον ἔχει συγγράψει ὁ κ. Λέων Σαντιφάλλερ (Leo Santifaller, Beiträge zur Geschichte des Lateinischen Patriarchats von Constantinopel (1204—1261 μ. Χ.) und der Venezianischen Urkunden, I. vol. in 8°, XV—570 pag. Weimar, Hermann Bohlaus 1930), κριτικὴν δὲ τοῦ ἔργου τούτου εὐρίσκομεν ἐν τῇ Journal des Savants, Ὀκτώβριος—Δεκέμβριος 1941, σελ. 174—184, γενομένην ὑπὸ τοῦ Βυζαντινολόγου Jean Longnon.

Ἐκ τῆς κριτικῆς δὲ ταύτης ἀρνούμεθα ἐν μεταφράσει καὶ διασκευῇ τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Λατίνων Πατριάρχων Κωνσταντινουπόλεως (σ. 175—176), ὡς καὶ τὰ τῆς ἐκλογῆς (σελίς 175) καὶ τῶν Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν Λατίνων Πατριάρχων Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 178—179).

Α' Λατῖνοι Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας (1204—1261 μ. Χ.) ὑπῆρξαν ἕξ ἢ ἑπτὰ λατῖνοι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, ἐάν εἰς αὐτοὺς συμπεριλάβωμεν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Μπεξανσὸν Jean Χαίλρεν, ὅστις διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Ὀνωρίου III (1226) πατριάρχης δὲν ἐδέχθη τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ διέμεινεν ἐν Ρώμῃ παρὰ τῷ πάπῃ Γρηγορίῳ IX ὡς καρδινάλιος-ἐπίσκοπος τοῦ Sabine.

1) **Πρῶτος λατῖνος πατριάρχης Κων)πόλεως** ὑπῆρξεν ὁ Βενετὸς Θωμᾶς Μοροζίνης, ὑποδεχθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκλογέων καὶ διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πάπα (par provision) ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1205—1211 μ. Χ., δηλαδή ἕξ ἔτη.

2) Μετὰ μακρὰν χρεῖαν 4 ἐτῶν καὶ δύο πατριαρχικὰς ἐκλογὰς, μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τοῦ Πάπα, δεύτερος λατῖνος πατριάρχης Κων)πόλεως διορίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἡρακλείας Γερβάσιος, ἐπίσης Βενετὸς, ἀλλ' ὅστις προὔταθῃ ὑπὸ μερίδος ἐκλογέων εὐνοϊκῶς διακειμένων πρὸς τὸν λατῖνον αὐτοκράτορα Κων)πόλεως καὶ τοὺς Γάλλους σταυροφόρους. Ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1215—1269· τούτου δὲ θανόντος

3) **Τρίτος λατῖνος πατριάρχης Κων)πόλεως** διορίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα, ἐπειδὴ οἱ ἐκλογεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ συμφωνήσουν καὶ ἀπετάθησαν πρὸς αὐτόν, ὁ ἐπίσκοπος Jesolo Ματθαῖος Βενετὸς, πατριαρχεύσας ἀπὸ τοῦ 1221—1226 μ. Χ.

4) **Τέταρτος λατῖνος πατριάρχης Κων)πόλεως.** Ἐπειδὴ νέαι διαφωνίαι προέκυψαν κατὰ τὴν ἐκλογὴν λατῖνου πατριάρχου ὁ πάπας Ὀνώριος ὁ III ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ (par provision) τὸν ἐπίσκοπον Ἰωάννην Χαίλρεν, τούτου δὲ ἀρνηθέντος νὰ δεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου, εἶναι πιθανόν—διότι αἱ πηγαι τίποτε δὲν ἀναφέρουν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος—ὁ πάπας νὰ διώρισε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τύρου Σίμωνα ὡς τέταρτον λατῖνον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1227—1233). Ἡ ἐθνικότης αὐτοῦ μᾶς εἶναι ἄγνωστος.

5) **Πέμπτος λατῖνος πατριάρχης Κων)πόλεως** ὑπῆρξεν ὁ Νικόλαος de Castro Arquato, ὅστις ἀνήκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν Della porta de plaisance καὶ

δοσις ἐπατριάρχου ἀπὸ τοῦ 1234—1261. Εἶναι δὲ ὁ μόνος πατριάρχης λατίνος Κων)πόλεως, τοῦ ὁποίου ὑπαθέτου ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ πάπα ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς ἀσαφοῦς χωρίου τοῦ Aubry de Trois Fontaines. Ὡς φαίνεται καὶ αὐτὸς ἦτο Βενετός.

6) *Ἐκτος καὶ τελευταῖος λατίνος πατριάρχης Κων)πόλεως* ὑπῆρξεν ὁ Πανταλέων Ginstiniani, εὐγενὴς βενετός, προχειρισθεὶς τῷ 1253 ὑπὸ τοῦ πάπα (par provision) τῇ αἰτήσει τοῦ Δόγη καὶ τῶν Βενετῶν καὶ ὡς φαίνεται χωρὶς νὰ γίνῃ ἐκλογὴ. Ἐπατριάρχου ἔν Κων)πόλει ἀπὸ τοῦ 1253 μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1261, ὁπότε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ μετὰ τοῦ λατίνου αὐτοκράτορος Βαλδουίνου II ἐκ Κων)πόλεως κατὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Οὗτος διώρισεν ὡς γενικὸν βικάριον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τὰς πνευματικὰς καὶ κοσμικὰς ἀνάγκας τοῦ ποιμνίου τοῦ τὸν φραγκισκανὸν Ἀντώνιον, ἐπικυρωθέντα ὑπὸ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ (1263). Ὁ λατίνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πανταλέων ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐν Λυῶν σύνοδον καὶ ἀπέθανε κατὰ πάσαν πιθανότητα τὸ 1286.

Β'. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 173)

Ὁ λατίνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐξελέγετο, ὅπως ὁ Πατριάρχης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἢ συνόδου ἔθνικῆς, ἀποτελουμένης ἀπὸ μητροπολίτας, ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἐν χρῆσει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος παρὰ τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ. Κατ' ἀρχὰς ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ λατίνου πατριάρχου Κων)πόλεως, εἰς ἣν ἐλάμβανον μέρος ὄχι μόνον ὁ κληρὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας τὸν ἀριθμὸν 24 κληρικοί, ἀλλὰ καὶ ὁ κληρὸς ὄλων τῶν λατινικῶν ἐκκλησιῶν, ἀνερχομένων εἰς δέκα ἐκκλησίας, οὕτως ὥστε ὁ λατίνος πατριάρχης ἐθεωρεῖτο ὡς ἐκλεγείς ὑφ' ὄλου τοῦ κλήρου τῆς πόλεως.

Κατόπιν καὶ ἀναμφιβόλως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τετάρτης ἐν Λατερανῷ συνόδου φαίνεται, ὅτι ὁ κληρὸς τῆς ἀγίας Σοφίας μόνος εἶχε τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς τοῦ λατίνου πατριάρχου Κων)πόλεως.

Μετὰ τὴν ἐκλογὴν, ἐάν μὲν αὕτη ἦτο κανονικὴ, ἐπεκυροῦτο ὑπὸ τοῦ πάπα, ἐάν δὲ μὴ, καὶ τοῦτο συνέβη εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις, ἡ ἐκλογὴ ἢ ὁ διορισμὸς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πάπα προσωρινῶς par provision, ὅπως συνέβη εἰς τέσσαρας περιπτώσεις.

Ἐκ τούτων πάλιν εἰς μίαν περίπτωσιν διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα πρόσωπον, οὗ ἡ ἐκλογὴ ἐθεωρήθη ἀντικανονικὴ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ εἰς μίαν ἄλλην περίπτωσιν ἐξελέγη πατριάρχης κληρικὸς προθαθεὶς ὑπὸ μερίδος ἐκλογέων.

Σχεδὸν ὅλοι οἱ λατῖνοι πατριάρχαι Κων)πόλεως ἔσαν Βενετοὶ τὴν ἐθνικότητα, συμφώνως πρὸς τὴν συμφωνίαν τῶν Σταυροφόρων καὶ Βενετῶν τοῦ Μαρτίου 1204, καθ' ἣν ἐν περιπτώσει ἐκλογῆς μὴ Βενετοῦ αὐτοκράτορος ὁ πατριάρχης ἔπρεπε νὰ εἶναι Βενετός.

Γ'. Ἐγγραφα ἐκδοθέντα ὑπὸ τῶν ἐξ λατίνων πατριαρχῶν

Κωνσταντινουπόλεως (σελῖς 178—179).

Ἐγγραφα πατριαρχικά φέροντα τὴν ὑπογραφήν τῶν λατίνων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ὁ Λ. Λαντιφάλλερ ἀναφέρει μόνον πέντε :

1)	τοῦ λατίνου πατριάρχου	Θωμᾶ Μαροζίνη	πρακτικὸν τοῦ	ε.	1205
2)	»	»	»	»	» 1216
3)	»	»	»	»	» 1218
4)	»	»	»	»	» 1221
5)	»	»	»	»	» 1253

Ἐκ τῶν πρακτικῶν τούτων ἄλλα μὲν ἐγράφησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἄλλα δὲ ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἶναι διαφόρου περιεχομένου, φύσεως κανονικοῦ δικαίου καὶ οικονομικῆς.

Δ'. Ἐπίλογος

Ὁ διακαῆς πόθος καὶ τὸ αἰώνιον ὄνειρον τῶν παπῶν Ρώμης ἀπὸ τῆς δευτέρας Οἰκουμενικῆς Συνόδου (381 μ. Χ.), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεγνωρίσθη τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα Ρώμης, καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἦτο ἡ ἄνευ ὄρων ὑποταγὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς πάπας.

Πρὸς τοῦτο συντρέχον πολλοὶ λόγοι. Ἡ πολιτικὴ ἰσχύς τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἡ μεγάλη ἔκτασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τῶν παπῶν, ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἡ ἰδέα ὅτι οἱ πάπαι ἦσαν τηρηταὶ καὶ ὑπερασπισταὶ τῆς καθαρότητος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ διαιτηταὶ ὄλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τέλος, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ἀνεξαρτήτων Ἀνατολικῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (τῶν 4 Πατριαρχείων), τὰς ὁποίας περιεφρόνει ὡς μικρὰς ἐχούσας δικαιοδοσίας, διὰ τὰ δύνανται οἱ πάπαι ἀκωλύτως νὰ διαχειρίζωνται τὰ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸν σκοπὸν τῶν τούτων, δηλαδὴ τὴν ἄνευ ὄρων ὑποταγὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, δὲν ἐπέτυχον οἱ πάπαι Ρώμης, καίτοι πρὸς τοῦτο ἐπιμόνως καὶ ἐπὶ αἰῶνας διέθεσαν πολλὰ μέσα, πνευματικὰ καὶ πολιτικὰ, ὅπως ἡ ἐπέμβασις τῶν παπῶν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς θρησκευτικὰς διαμάχας τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ σύγκλησις διαφόρων συνόδων, δι' ὧν ἐπεζητεῖτο ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαϊκῆς, αἱ πολιτικαὶ διαπραγματεύσεις τῶν παπῶν, ἅς διεξῆγον οὗτοι μετὰ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες πιεζόμενοι ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν κατέφευγον πρὸς τοὺς πάπας ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τῶν με ἀντάλλαγμα τὴν ὑποταγὴν εἰς αὐτοὺς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ τέλος αἱ διάφοροι σταυροφορίαι, αἵτινες ἐνεπνεύσθησαν καὶ ὀργανώθησαν ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ αἵτινες εἶχον σκοπὸν κατ' ἐπιφάνειαν μὲν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἀγίων τόπων ἀπὸ τοὺς Ἀγαρηνοὺς, κατὰ βάθος δὲ εἶχον σκοπὸν τὴν κατάλυσιν καὶ κατάκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς σχισματικῆς (!) Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν πάπαν Ρώμης. Καὶ ἡ μὲν κατάκτησις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (τοῦ πλείστου μέρους τῆς) ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας τῷ 1204 μ.Χ. Ἡ ὑποταγὴ ὅμως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐπέτευχθη. Ἀπόδειξις ὁ διορισμὸς Λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἣν ἐπέδειξεν οὗτος πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἦτο ἀξία πάσης κατακρίσεως εἰς ὅλα τὰ ἐδάφη τὰ Ἑλληνικά, τὰ καταληφθέντα ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ λατίνων. Ὁ ἀνώτερος ὀρθόδοξος κλῆρος—ἀρχιερεῖς καὶ ἐπίσκοποι—ἐξεδιώχθησαν τῶν ἐπίσκοπικῶν θέσεών τῶν, ἀντ' αὐτῶν δὲ διωρίσθησαν λατῖνοι ἐπίσκοποι, ὡς καὶ αἱ ὀρθόδοξοι μοναὶ κατελήφθησαν ὑπὸ διαφόρων μοναστικῶν ταγμάτων τῆς δύσεως, διωχθέντων τῶν ὀρθοδόξων μοναχῶν. Ὁ κατώτερος κλῆρος διαφοροτρόπως κατεπιέζετο πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς οὐνίας, ὃ δὲ ἑλληνικὸς λαὸς ἀναφανδὸν καὶ σκανδαλωδῶς προσηλυτίζετο Πολλὰ δὲ θρησκευτικὰ κειμήλια καὶ ἅγια λείψανα Ἀγίων διωχετεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν.

Παρ' ὅλα ταῦτα οἱ πάπαι Ρώμης δὲν ἐπέτυχον τοῦ ποθουμένου, δηλ. τὴν

ὑποταγὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς προπαγανδιστικῆς δράσεως τῶν λατίνων ἦσαν μηδαμινά, καθότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐμίσει τοὺς λατίνους ὡς θρησκευτικῶς αἰρετικούς, ὑποδουλωτὰς καὶ διώκτας του, καὶ διότι ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἀλληλένδετος μὲ τὸν Ἑλληνισμόν. Τὸ λυπηρὸν εἶναι, ὅπερ κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, ὅτι οἱ πάπαι Ρώμης διὰ τῆς πολιτικῆς τῶν (σταυροφορίαι καὶ πόλεμοι τῶν δυτικῶν δυναστῶν) πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν τὰ μέγιστα συνέτειναν εἰς τὴν ἐξασθένησιν καὶ κατάρρουσιν αὐτῆς, οὕτως ὥστε αὕτη νὰ καταστῇ εὐκόλος λεία τῶν Ἀσιατῶν.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ